

Kent ve İnsan: 19.Yüzyılın İlk Yarısı Rus Edebiyatında Peterburg*

City and People: Petersburg in Russian Literature in the First Half of the 19th Century

Nazan COŞKUN¹

*Çalışmamız içerisinde Peterburg kenti Rusçada yazıldığı gibi kullanılacaktır.

¹Assist. Prof., Artvin Çoruh University, Western languages and literatures, Artvin, Turkey

ORCID: N.C. 0000-0001-7748-5219

Corresponding author:

Nazan COŞKUN,
Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh
Üniversitesi, Batı Dilleri Ve Edebiyatları Rus
Dili ve Edebiyatı, Artvin, Türkiye
E-mail: nazan_coskun@yahoo.com

Submitted: 04.03.2021

Revision Requested: 27.05.2021

Last Revision Received: 06.06.2021

Accepted: 13.09.2021

Citation: Coskun, N. (2021). Kent ve insan: 19. yüzyılın ilk yarısı Rus edebiyatında Peterburg. *Litera*, 31(2), 881-904.
<https://doi.org/10.26650/LITERA2021-891291>

öz

İnsanın aitlik duygusunun bir parçası olan kent, kimi zaman adeta canlı bir varlık gibi insan yaşamının merkezinde yer alır. Bu merkezi belirleyen temellerden biri; mekân olarak kentin insan varoluşunun inşasını, bütünselliğinin bir parçasını oluşturmasıdır. Kimliğini bir mekân çerçevesinde oluşturan insan için kent; mekânın boyutlarından biri olarak varoluş sürecinin yapı taşlarından biridir ve bu varoluş sürecinde insan-mekân, mekân- insan ve insan-insan ilişkisinde mekânın rolü gibi üç boyutlu bir etkileşim yapısı söz konusudur. 1703 yılında kurulan Peterburg kenti, Avrupa'ya açılan pencere olarak Çar I.Petro modernleşmesinin, yeni Rusya düşüncesinin sembolü olur. Ancak bu sembol, aynı zamanda yeni kentin yarattığı toplumsal düzen ile beraber ciddi tartışmaların da merkezinde yer alır. Peterburg artık hem yeni kültürün temsili hem de toplumsal çelişkilerin açıkça hissedildiği bir mekân olarak karmaşık bir süreci beraberinde getirir. Bu süreç dönemin edebiyatında da ifade bulur ve Peterburg'a dair iki tür söylem gelişir. Peterburg bir taraftan Rusya'nın Batı'ya açılan penceresi, modernleşmenin sembolü olarak değerlendirilirken, diğer taraftan bireyselliğin hâkimiyet altına alındığı, kapitalist sistemin küçük insanlara yaşam hakkı tanımadığı ruhsuz, bürokratik bir kent olarak değerlendirilir. Bu çerçevede çalışmamızın sınırları içinde Aleksandr Puşkin, Mihail Lermontov, Nikolay Gogol, Fyodor Dostoyevski gibi yazarlar çerçevesinde insan-mekân ilişkisi bağlamında 19. yüzyılın ilk yarısı Rus edebiyatında Peterburg teması ele alınacak, Peterburg hem yazarların dünya duyumsayı, hem de kahramanlarının varoluş ve mücadele mekânı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Peterburg, Puşkin, Lermontov, Gogol, Dostoyevski

ABSTRACT

Being a part of people's sense of belonging, the city plays a central role in human life as a living entity. One of the foundations that determines this center is the fact that the city establishes the construction of human existence and creates a part of its totality. For people who form their identity within the framework of a place, the city, as one of the dimensions of space, is a building block of the existence process; and in this process of existence, there is a three-dimensional interaction structure as in the role of space in the human-space, space-human and human-human relationship. Founded in 1703, the city of Petersburg, Russia's window to the West, became the symbol of the modernization of Tsar Peter I and the new Russian thought. However,

this symbol, together with the social order created by the new city, became the center of serious debates. Both as a representation of the new culture and as a place where social contradictions are clearly felt, Petersburg would bring with it a complex process. This process also finds expression in the literature of the period and two types of discourse on Petersburg develop. On the one hand, Petersburg is regarded as Russia's window to the West and a symbol of modernization. On the other, it is considered as a soulless, bureaucratic city where individuality is dominated, and the capitalist system does not give common people the right to live. Within the boundaries of our work, the theme of Petersburg in Russian literature of the first half of the 19th century will be discussed in the context of the human-space relationship within a framework of such writers as Aleksandr Pushkin, Mihail Lermontov, Nikolay Gogol, Fyodor Dostoyevsky. Petersburg will be evaluated as both the writers' sensation of the world and the place of existence and struggle of their protagonists.

Keywords: Petersburg, Pushkin, Lermontov, Gogol, Dostoyevsky

EXTENDED ABSTRACT

A human being constructs his sense of existence within the framework of a place. In other words, there can be no human existence process outside the category of time and space. Time and space are significant in the context of creating a sense of belonging in the process of constructing human identity. One of the symbols of the space in the context of the place where human activity materializes is the city. Thus, founded by Tsar Peter I in 1703, the city of Petersburg, which constitutes the main subject of our study within the framework of the first half of the 19th century, appears as the place where writers, such as Aleksandr Pushkin, Nikolay Gogol and Fyodor Dostoyevsky lived, where their world sensations were formed, and where their protagonists struggled for survival. The human-space relationship is based on three important dimensions within the scope of the effect of people on space, the impact of space on people, and the effect of space on this relationship in the human-human connection. These three dimensions of interactions are discussed in the context of Petersburg in the creativity of the writers mentioned above. In our study, in addition to these dimensions, the image of the city has been mentioned in the context of the meaning expressed by the city of Petersburg in the historical development process of Russia. Petersburg, signifying the new ideal of Russia as well as being a symbol of Russian modernization, stands out as a city of social contradictions. These two different and contradictory faces of the city lead to the development of two different discourses on Petersburg in literature. In previous discourses, Petersburg is treated as a great city of a capitalist system in which individuality is dominated, while in more recent ones, it is treated as a northern capital with its unique individuality. Particularly the second discourse dominates in the writing of the authors discussed within the scope of our study. The main work in which both discourses are intertwined is Pushkin's *The Bronze Horseman*, which he wrote in 1833. In the work, which begins with the description of Peter I's dreams of Russia's bright

future, Petersburg turns into a ruin flooded by the River Neva. All the dreams of Yevgeny, who is the symbolic expression of the common people living in the back streets of the city, remain under this ruin. In Eugene Onegin, another of Pushkin's works, Petersburg appears as the city of balls with double-lantern carriages, but at the end of the work, it is evaluated as a disgraceful decoration in the eyes of a provincial Tatyana. For Lermontov, another writer we discuss in our study, Petersburg expresses a Russian reality that cannot be reconciled. For the young poet, Petersburg is a masquerade city where all the vices of high society, the parasitic layer of society, are hidden under the mask of external action and brightness. In Lermontov's work *Knyaginya Ligovskaya*, the city appears as a place of social contradictions where common people like Krasinski have no chance to progress. Although Lermontov tries to accommodate himself to the city of contradictions constituted by "masks fastened with kindness", he cannot succeed, and he cannot return to this city from which he was exiled in 1840. In the creativity of Nikolay Gogol, born in Ukraine in 1809, Petersburg first appears as a city where the desire to start a life is shaped. Gogol, who came to Petersburg with great dreams in 1828, worked as a civil servant and met the heroes of his stories in this city. In this context, Gogol's purpose of coming to Petersburg and his years as a civil servant play an important role in shaping the Petersburg stories he would later write. In the writer's early creativity, Petersburg appears as a dark, insensitive place of the struggle for existence of common, ordinary people. Protagonists of stories, such as *Nevski Prospect*, *The Nose*, *The Diary of a Madman* and *The Overcoat*, appear as common people trying to hold on to life in Petersburg, the city of contradictions. However, it is not possible for them to reach their ideals in this city. As a matter of fact, in *Nevski Prospect*, where everything is illuminated with bright lights, there is a curtain which hides completely different worlds, dreams, desires; a fake world, which swallows the young painter Piskarev and where reality and dream are mixed together, is depicted within it. In the bureaucratic chain of the dull and insensitive Petersburg, the protagonist of *The Overcoat*, *Bashmachkin*, can only draw others' attention as a ghost. For Fyodor Dostoyevsky, whose creativity is accepted to be strongly influenced by Gogol, Petersburg becomes a place of existence, as it was initially for Gogol. Dostoyevsky sets foot in Petersburg in 1837 when he was only a 16-year-old boy, and the meaning he attributes to this city develops as the place of dreams of his new life. In this context, in Dostoyevsky's works, within the meaning that the writer attributes to this city, Petersburg is not only a background for events but also functions as an upper-level protagonist involved in the fate of other protagonists. While in *Poor Folk*, the writer's first work with which he came onto the literary stage, Petersburg appears as a place of houses where sparrows do not

live, and a place where the tragic lives of common people are not valued as much as a shoe brush; in *The Double*, it becomes the place of the division process of the protagonist. Petersburg functions as a supra-individual entity in this process. Specific for humans various behaviors and adjectives are clearly felt in the metaphors used for Petersburg. However, Golyadkin, the protagonist of *The Double*, can come to terms with neither the supra-individual Petersburg nor its inhabitants. Despite the power of spiritual elements in *Poor Folk*, it is striking that the spirituality is lost in *The Double*. Golyadkin wants to be on the opposite side of Petersburg, the side of wealth and luxury, dominated by money and titles, but he cannot succeed. Petersburg appears as the place for dreamers who cannot reconcile with the reality in *White Nights* and *The Landlady*.

In conclusion, in the context of the city and human interaction within the framework of Russian literature of the first half of the 19th century, Petersburg, a bureaucratic, cold and insensitive city, whose corners are taken as a refuge by dreamers, and where common people struggle for survival, is juxtaposed with the life of high society dominated by titles, ranks, money and objects.

Giriş

“İnsanın kadim yürüyüşü zaman ve mekânın sınırlarında gerçekleşmektedir” diyen sosyolog Köksal Alver, “zaman ve mekân kategorisinin dışında insanın var olma imkânı yoktur” (Alver, 2008, s. 557-571) sözleriyle insan varoluşunun temel belirleyicileri olarak bu iki olgunun önemine işaret eder. İnsan varoluşunun temel gereksinimlerinden biri, kimliğini oluşturmasının başat koşulları arasında yer alan aidiyet duygusudur. Bu duygu; bütünsel varoluş isteminden doğar ve mekân; bu istemin inşasında temel rol oynayan unsurlardan biridir. Nitekim mekânı, “yaşanılan yer ve oluşun gerçekleştiği fiziksel çevre” olarak tanımlayan sosyolog Mehmet Karakaş, mekânın yer ve çevre olmanın ötesinde psikolojik, toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik anlamları da içerdiğini belirtir. Bu çok yönlü içeriği ile mekân, “insani olan bütün eylemlerin gerçekleşme ortamıdır” (Karakaş, 2019, s.15-40). Bu anlamda kent; çok yönlü içeriğe sahip mekânın temel bileşenlerinden biri olmasının yanı sıra kimliğini bu çerçevede oluşturan insan için mekânın boyutlarından biri olarak varoluş sürecinin yapı taşlarındandır.

Varoluşu anlamlandıran mekânın boyutlarından biri olarak Peterburg kenti; 19.yüzyıl Rus edebiyatının başlıca temalarından biri olur. Aleksandr Puşkin, Mihail Lermontov, Nikolay Gogol, Fyodor Dostoyevski gibi dönemin önde gelen yazar ve şairlerin yaratıcılığında Peterburg, insan ve mekân etkileşiminin merkezi olarak yer alır. Peterburg’un söz konusu yazarların yaratıcılığındaki yerini anlamlandırırken insan-mekân ilişkisi bağlamında sosyolojik açıklama yapmak gerekirse, Karakaş tarafından sınıflandırılan insan-mekân ilişkisinin üç önemli etkileşim boyutuna değinmek gerekir. Bu boyutlardan ilki; insan-mekân ilişkisinde insanın mekân üzerindeki belirleyici ve şekillendirici etkisi iken, ikincisi; mekânın insan yaşamı, düşüncesi ve davranışları üzerindeki etkisidir. Üçüncüsü ise insan-insan ilişkisinde mekânın bu ilişkinin gerçekleşmesinde, şekillenmesinde ve içerik kazanmasında fiziksel olduğu kadar toplumsal bir sahne işlevi de görmesidir (Karakaş, 2019, s. 15-40). Bu üç etkileşim boyutu, ele alacağımız yazarların yaratıcılığında güçlü bir biçimde yer alır. Ancak kanımızca öncelikle Peterburg’un Rusya için taşıdığı anlama değinmek gerekmektedir.

1703 yılında kurulan Peterburg kenti, Avrupa’ya açılan pencere olarak Çar I.Petro modernleşmesini, yeni Rusya düşüncesini sembolize eder. Bu kent, hem coğrafi hem de kültürel bağlamda Rusya’nın Avrupa sahnesine çıkışına işaret eder ve bu anlamda sadece bir kent değil, yeni Rusya ve geleceğin sembolüdür (Vetlovskaya, 2005, s. 64-71). Ne var ki yeni Rusya sembolünün kuruluşu hiç de kolay olmayan bir sürece gönderme yapar.

Nitekim Köksal Alver'in "kent insanlık tarihinin önemli bir kavşağı ve dönüm noktasıdır. Keskin bir yönelim, başka bir hayat inşa etme, yeni argümanlarla düşünme pratiğidir. ... Ardında nice yıkım, yokluk, sefalet bırakan ama hep bir anıt, ihtişam, gurur, kibir, zenginlik abidesi olarak yükselen bir alan" (Alver, 2017, s. 11-35) cümleleriyle ifade ettiği kentlerin gelişim sürecinin çelişkileri adeta Peterburg'un gelişim tarihinin panoramasını sunar.

Pek çok insanın alın teri ve kanı üzerine kurulan Peterburg kenti tıpkı Alver'in sözünü ettiği gibi Rusya için bir anıt, ihtişam ve zenginlik abidesi olarak yeni Rusya idealini simgelese de diğer taraftan da modernleşmenin sembolü olarak toplumsal çelişkilerin de ana vatanı haline gelir. Modernleşme sürecinin yarattığı toplumsal çelişkiler bağlamında Peterburg, çalışmamızın devamında inceleneceği üzere dönemin Rus edebiyatının başlıca konularından biridir. Edebiyatta kent imgesi üzerine pek çok çalışması bulunan Rus yazar Nikolay Antsiferov, Rus edebiyatında Peterburg imgesinin ele alınış tarihini üç döneme ayırır. Birinci dönem; 18.yüzyılda temelleri atılan hazırlık ve gelişim dönemidir. A. Kantemir, V. Trediakovski, M. Lomonosov, A. Sumarakov, G. Derjavin gibi yazarların şiirlerinde gelişen bu dönem, Puşkin'in *Bakır Atlı (Медный всадник)* adlı eserinde sunulan Peterburg imgesi ile son bulur. İkinci dönem; 1830'lu yıllarda Peterburg'un Rus romantizmi ile bağlantılı olarak yeniden değerlendirildiği dönemdir. Bu yeniden değerlendirmenin temelinde Rus aydın sınıfı ile devlet arasındaki ayrılık düşüncesi yer alır. Olumsuz bir imgeye dönüşen Peterburg'un bu dönemdeki bir diğer özelliği, gerçek olmayan hayali yapısıdır. Burada vurgulanan düşünce, Peterburg'un halkın reel yaşamından kopukluğudur. Bu tema, kentin doğa özellikleri ile birleştirilerek işlenir. Üçüncü dönem; Peterburg'un kapitalist dönüşüm çerçevesinde ele alındığı dönemdir. Bu yaklaşımda ana tema, toplumsal çelişkiler ve bu çelişkilerle bağlantılı olarak büyük kentlerin sorunlarıdır. Antsiferov'a göre Peterburg'a yönelik bu tür yaklaşım Puşkin, Gogol, Lermontov gibi yazarların yaratıcılıklarında temellenirken, en derin ifadesini ise Dostoyevski'nin yaratıcılığında bulur (Antsiferov, 2014, s. 189-190).

Antsiferov'un Rus edebiyatında Peterburg imgesi üzerine yaptığı araştırmalarda üzerinde durduğu bir diğer önemli nokta; Peterburg'a dair iki tür söylemin varlığıdır. Bu söylemlerden ilkinde Peterburg, bireyselliğin hâkimiyet altına alındığı kapitalist sistemin büyük kenti olarak ele alınırken, ikinci söylemde özgün bireyselliği ile kuzey başkenti olarak ele alınır (Antsiferov, 2014, s. 75). Antsiferov ile benzer bir yaklaşım filolog Vladimir Toporov'dan gelir. Toporov, Peterburg'un bir taraftan Rusya'nın tek kültür, medeniyet ve Avrupa kenti olarak kabul edildiğini diğer taraftan ise insanın Peterburg'da olduğu kadar hiçbir yerde bu denli zor şartlara maruz kalmadığı bir kent olarak görüldüğünü belirtir

(Toporov, 2003, s. 9). Nitekim dönemin şairlerinden Nikolay Nekrasov, yoksul insanlar için Peterburg'un "açlıktan ölme" kenti olduğunu şu dizelerle aktarır:

Büyüldür başkentimiz
 Ve en varsılı bölgelerin
 Yaşayamaz burada fakirimiz
 Cennetidir zenginlerin.
 Zevktir buradaki her şey
 Yürekler için, gözler için
 Burada ayrımsız her şey
 Bütün insanlar için:
 Paran varsa yükselmek
 Tıka basa yiyip içmek,
 Paran yoksa üşümek
 Ve açlıktan ölmek...
 (Nekrasov, 2016, s. 12-13)

Toporov'un sözünü ettiği ve Nekrasov'un dizelerinde açıkça ifade bulan zor şartların kenti olarak Peterburg imgesi ele alacağımız yazarların yaratıcılıklarında açıkça gözlemlenecektir.

Puşkin ve Peterburg

1799 yılında Moskova'da dünyaya gelen Aleksandr Puşkin'in yaşamında "gençliğimin deli dolu akıntısı" (Kuleşov, 2000, s. 42) sözleriyle ifade bulan Peterburg dönemi, henüz daha on iki yaşında bir çocukken ünlü Tsarskoye Selo lisesine girmesi ile başlar ve şairin 1820 yılında sürgüne gönderilmesine kadar devam eder. Bu dönem, şairin sürgüne gönderilmesinin de nedeni olan politik şiirleri ile karakterize olur. Puşkin'in Peterburg atmosferi altında, içinde yaşadığı Rus gerçekliğinin değişmesine yönelik tutkusu, en açık ifadesini *Çaadaye'ye (К Чаадаеву)* ve sürgüne gönderilmesinin başlıca nedeni olarak kabul edilen *Köy (Деревня)* şiirinde bulur:

Ey dostlar! Halkın ezilmediğini göreceğim miyim bir gün
 Ve köleliğin düştüğünü çarın işaretiyle,
 Ve sonunda doğacak mı yurdumun üzerinde
 Güzel şafağı bilginin ve özgürlüğün (Puşkin, 2006, s. 9)

Yukarıdaki dizeler, genç şairin modernlik kenti olarak adlandırılan Peterburg'da gördüğü tek gerçekliğin kölelik olduğunu gösterir. Şairin kısa yaşamının ikinci ve son Peterburg dönemi adeta denetimli serbestlik yasasına dayanır. 1826 yılında Moskova'ya dönüşüne izin verilen Puşkin'in Peterburg'a girişi ise izne tabi tutulur. Puşkin ancak 1831 yılında Natalya Gonçarova ile evlendikten sonra Dışişleri bakanlığında göreve başlaması ile resmi olarak Peterburg'a yerleşir. Puşkin'in 1833 yılında kaleme aldığı *Bakır Atlı* adlı eseri Peterburg teması bağlamında en dikkat çekici eseridir. Eser Çar I. Petro'nun Peterburg inşa edilirken düşündüklerinin betimi ile başlar ve bu betimde Peterburg aracılığıyla Rusya'nın evrensel tarihte oynayacağı role dair tasavvurlar duyumsanır:

Buradan İsveçliyi edeceğiz tehdit,
Bir kent konuşlanacak burada
Kibirli komşunun düşmanlığına inat.
Burada yazgılamıştır açmaya bizi,
Doğa, Avrupa'ya doğru penceremizi
Ve sağlamca basmaya denizin eşğine.
Buraya doğru yeni dalgaları aşacaklar
Bize konuk olacaklar bütün bayraklar,
Ve şölenler kuracağız enginler üzerinde (Puşkin, 1999, s. 79)

Eser Petro'nun yüce hayallerinin betiminden, taşan Neva nehri ile tüm hayalleri yıkılan Yevgeni'nin çaresizliğinin betimi ile devam eder. Çarın hayallerinin kenti Peterburg ise bir anda sular altında kalan bir yıkıntıya dönüşür:

Kulübe enkazları, kalaslar, damlar,
Stoklanmış ticaret malları,
Solgun yoksulluğun atıntıları,
Fırtınayla sökülmüş köprüler,
Sürüklenmiş sinliklerden tabutlar
Yüzüyor caddelerin üzerinde (Puşkin, 1999, s. 86)

Peterburg'un görünmez, küçük insanı Yevgeni, sele direnemeyerek sular altında kalan zenginlik ve lüks kenti Peterburg'da dehşet içinde yıkılan hayallerinin mimarı olarak gördüğü Çar I. Petro heykeline bakmaktan başka çare bulamaz.

Ve Yevgeni büyülenmiş gibi,
 Sanki mermerle çivilenmiş gibi,
 Başaramıyor inmeyi! Çevresini kuşatmakta
 Sular ve yok hiç bir şey sulardan başka!
 Ve dönmüş sırtını ona,
 Sarsılmayan yüksekliğinde,
 Yücesinde başkaldıran Neva'nın
 İleriye uzanmış eliyle duruyor
 Bir put bronz atının üstünde. (Puşkin, 1999, s. 89)

Görüldüğü üzere Puşkin'in yaratıcılığında Peterburg imgesi, Antsiferov'un bu kente yönelik sözünü ettiği iki söylemin iç içe geçmesine dayanır. Puşkin, *Bakır Atlı*'da Peterburg'u bir taraftan Petro'nun kurduğu Avrupa şehri olarak yüceltirken, diğer taraftan küçük insanların yaşam mücadelesi verdiği çelişkili ve bu insanlara karşı son derece duyarsız bir kent imgesi çerçevesinde ele alır (Yerohina, 2019, s. 246-251). Araştırmacı Yuri Rakov'un sözleriyle "Petro'nun yüce iradesi ile kurduğu harika kent ile Bakır Atlı'nın Yevgeni'si, Menzil Bekçisi'nin Samson Vırın gibi küçük insanların kenti olarak Peterburg birbirine yabancıdır" (Rakov, 2002, s. 7).

Puşkin'in yaratıcılığında Peterburg, en güçlü ifadesini *Bakır Atlı*'da balsa da *Yevgeni Onegin* (*Евгений Онегин*) adlı eserinde de şairin Peterburg'a yönelik yaklaşımları önemli bir yer tutar. Eserin kahramanı Onegin, Peterburg'da büyümüş, bu kentin özellikleri, toplumsal kültürel yapısıyla harmanlanmış bir gençtir. Eserde Peterburg, kentin sosyete yaşamının temsilcisi Onegin'in gözünden ve Onegin'in zıttı olan taşralı Tatyana'nın gözünden değerlendirilerek yer alır. Onegin'in temsil ettiği Peterburg, çifte fenerli arabalarıyla balolar kentidir adeta. Kahraman birbiri ile zıtlık oluşturan bir biçimde lüks ve boşluk içinde yaşamaktadır bu kentte. Onegin, balodan çıkıp sabaha karşı uyumaya giderken şehir ayaklanmaktadır:

Balodan çıkıp yatağa giriyor o:
 Peterburg şehriyse cıvıl cıvıl
 Davulla uyanmış artık.
 Kalkıyor tüccar, yola çıkmış satıcı,
 Sıraya giriyor arabacı,
 Güğümüyle koşuyor sütçü kadın
 Ayaklarının altında sabah karı çitirdiyor.
 Başladı sabahın tatlı gürültüsü (Puşkin, 2017, s. 45)

Yukarıdaki alıntıyı herhangi bir Dostoyevski kahramanının betimlediğini düşündüğümüzde bambaşka bir duyumsayış karşımıza çıkacaktır. Onların gördüğü Peterburg koşuşturması ile Onegin'in gördüğü koşuşturma çok farklıdır. Zira Onegin, "Eğlence ve şamatanın çocuğu/ Öğleden sonra uyanır ve yeniden/sabaha kadar hayatı hazırdır, tekdüze ama rengarenktir" (Puşkin, 2017, s. 46) yaşamı. Ne var ki bu rengârenk yaşam aslında Onegin'i mutlu etmemektedir. Körelmiş duygularla yarı uyku halinde yaşamaktadır Peterburg sosyetesinde. Neyse ki yazgı yardımına koşar ve amcasının ölümüyle bir anda bir köy sakini olarak sürdürmeye başlar yaşamını. Ancak başlangıçta yeni düzene kendini kaptıran Onegin, kısa süre sonra buradan da sıkılır. Sıkıntı "bir gölge gibi, sadık bir eş" gibi takip eder onu. Burada tanıştığı Tatyana'nın aşkına karşılık vermeyen Onegin eserin sonunda Tatyana ile sosyete yaşamında yeniden karşılaşır ve Peterburg'un yarattığı yeni Tatyana karşısında şaşkınlığa uğrayarak ona âşık olur. Oysa Tatyana sadece dışsal olarak değişmiştir, içsel olarak aynıdır ve Onegin'in aşk itirafına verdiği cevapta kent yaşamını rezil bir süsleme olarak şu sözlerle eleştirir:

Onegin, bu gösteriş benim için de
Rezil bir hayatın süslemesi,
Sosyetenin girdabındaki başarılarım,
Moda evim ve akşam toplantılarım,
Ne var bunlarda? Seve seve bırakırım
Bu maskeli balo saçmalıklarını,
Bütün bu ışıltıyı, güürültüyü, dumanı... (Puşkin, 2017, s. 407)

Tatyana'nın rezil bir hayatın süslemesi olarak tanımladığı gösterişli Peterburg sosyete yaşamının, Puşkin'in 1837 yılında düelloda öldürülmesinde payı olduğu da bilinmektedir. Bu anlamda Tatyana'nın sözleri bir anlamda Puşkin'in mücadele ettiği ancak yenildiği Peterburg sosyetesine yönelik kendi söylemleri olarak değerlendirilebilir. Peterburg, Puşkin ile aynı yazgıyı paylaşacak olan Mihail Lermontov'un yaratıcılığında da benzer bir düzlemde karşımıza çıkar.

Lermontov'un Uzlaşmaz Kenti

1814 yılında Moskova'da dünyaya gelen Lermontov'un Peterburg ile etkileşimi bir anlamda zorunlulukla başlar. Moskova üniversitesinde eğitim gören Lermontov, 1832 yılında üniversite hocalarından biriyle yaşadığı sorun dolayısıyla Peterburg Üniversitesine geçiş yapmaya karar verir ve şairin yaşamının Peterburg dönemi böylece başlamış olur.

Genç şairin Üniversite eğitimi için başlayan Peterburg yolculuğu, yazgısının bambaşka bir yola girmesiyle sonuçlanır ve Lermontov Peterburg'da askeri hizmete girmeye karar verir. Lermontov Peterburg ve Peterburg toplumundan pek hoşlanmaz ve kendi içine kapanır. Nitekim şair Peterburg'da kaleme aldığı mektuplardan birinde şöyle der: "Moskova benim vatanım ve benim için her zaman böyle kalacak: orada doğdum, orada çok acı çektim ve orada çok da mutlu oldum!" (Lermontov, 2002, s. 37).

Tarihi, görkemli Moskova'nın ardından, düz sokakları ve tek tip sarı ve soğuk renklerle boyanmış resmi evleri, soluk yeşil bir gökyüzü ve sıkıcı resmi yaşamın monotonluğu ile bürokrasi kenti Peterburg, şairi memnun edemez. Lermontov'un tutkunu olduğu doğa, hayalini kurduğu deniz dahi ona ilham vermez (Viskovatıy, 2004, s. 159). Peterburg, Lermontov için uzlaşmadığı Rus imparatorluğunun bugününü, maneviyat eksikliğini, bürokratik çarkın acımasızlığını, ruhsuz otokratik gücün somutlaşmış halini ifade eder (Yuryeva, 2012, s. 38). Askeri eğitimin ardından subay olarak yaşamaya başladığı Peterburg, Lermontov için iki kez sürgüne gönderileceği derin bir kederin mekânı olur. Ancak toplumsal yaşam bağlamında Lermontov, tüm içsel kederine rağmen kente uyum sağlamaya çalışır. Toplumsal yaşamdaki Lermontov - neşeli bir adamdır, ama tek başına çevresindeki kalabalıktan bütünsel olarak yabancılaşmış, melankoliyle, kederle dolu biridir. Bu anlamda Lermontov'un Peterburg'da yaşadığı sosyal hayat ile şairin bu dönemdeki ruh halini karakterize etmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Şairin Peterburg'a olan yaklaşımı, buradaki yaşam duyumsayışı en açık ifadesini eserlerinde bulur. Lermontov'un yaratıcılığında Peterburg kentine olan yaklaşımını açıkça ifade eden eserlerinden biri 1835 yılında kaleme aldığı *Maskeli Balo*'dur (*Маскарад*). Bu eserde, Lermontov tamamen gerçekçi bir yaratıcılık yolunu izleyerek Peterburg sosyetesinin boşluğunu, önemsiz ilgi alanlarını ve ruhsuzluğunu canlı bir şekilde tasvir eder. Genç yazar yüksek sosyete, toplumun asalak tabakasının tüm ahlaksızlıklarının dış edim ve parlaklık maskesi altında gizlendiği bir maskeli balo olarak görür (Nikoleva, 1956, s. 109-110). Lermontov'un *Maskeli Balo* ile aynı yıl üzerinde çalıştığı bir diğer eseri olan *Saşka'da* (*Саука*) olaylar Moskova'da geçer ancak şairin Peterburg'a yönelik tutumu aşığıdaki dizelerde görüldüğü üzere açıkça hissedilir:

Kahramanımız Moskovalı, Neva'ya
Düşman olduğum için ve dumanına.
(Başvuruyorum dünyanın tanıklığına)
Eğlence zarardır Rus cebine orada.
Hasar verir uğraşlar Rus'un aklına.

Orada yaşam sığdır, suskun ve kirli,
Fin körfezinin düz kıyıları gibi. (Lermontov, 2020, s. 341)

Lermontov'un *Knyaginya Ligovskaya* (Княгиня Лиговская) adlı tamamlanmamış romanı, olay örgüsünün Peterburg'da geçtiği eserlerinden biri olarak yazarın kente olan yaklaşımı bağlamında önemli eserleri arasında yer alır. Romanda Peterburg, sosyete yaşamının temsilcisi olan Peçorin ile Peterburg'un arka sokaklarının küçük insanlarından biri olan memur Krasinski çatışmasında ilgi çekici bir biçimde yer alır. Krasinski, Peterburg'un kenar mahallerinden birinde yoksul bir evde oturmaktadır: "Önünde eski bir kanepeler ile üç tane sandalye duran muşambalı bir tek masanın süslediği dört köşe odaya misafir odası demek caizse" (Lermontov, 1945, s. 87). Oysa Peçorin, Peterburg sosyetesinin tekdüze görkemli solanlarına alışkındır. Klasik kurguda tesadüfi hiç bir şey yoktur. Fontanka kahramanları birbirine bağlar ve ayırır. Peçorin ve Krasinski'nin evleri birbirinden çok uzaktır. Evlerden biri Peterburg'un merkezinde, diğeri ise fabrika bacalarının tüttüğü kenar semtlerdedir. İki kahraman, toplumsal merdivenin farklı basamaklarında durur (Rakov, 2002, s. 69). Böylece Lermontov'un *Knyaginya Ligovskaya* adlı eserinde Peterburg, toplumsal çelişkilerin kenti olarak karşımıza çıkar ve bu çelişkiler kentinde Krasinski gibi küçük insanların ayağa kalkma şansı olmadığı vurgulanır. Zira Krasinski'nin katıldığı baloda etrafındaki zenginliğe kıskançlıkla bakarak "muhakkak ne yapıp yapıp zengin olacağım, o zaman da bu cemiyeti bana hakkım olan payı vermeye mecbur edeceğim" sözlerine karşılık anlatıcı şöyle yanıt verir:

Zavallı masum memur! Bilmiyordu ki, bu cemiyete bir yığın altından bir de tarihi hatıralarla süslenmiş, kapıcının yanlış telaffuz etmeyeceği kadar uşak odalarında tanınmış, telaffuz edildiği zaman misafir salonlarının dediği dedik hâkimi olan muteber bir hanımefendinin: - Bu hangisi? Prens V. yahut Kont K.ın akrabası olan mı? diye sorması icap eden bir soyadına da lüzum vardır. (Lermontov, 1945, s. 106)

Lermontov'un Peterburg'a olan yaklaşımı 1840 yılı yeni yıl gecesi katıldığı balonun sabahında kaleme aldığı *Çok Kez Karmakarışık ve Kalabalıkla Çevrili* (1-е Января Как часто, нестрою толпою окружен...) şiirinde açıkça yansıma bulur. Onun için Peterburg boş uğraşların, gösterişin, maskelerin hâkimiyetindeki sosyetenin simgesidir adeta:

Çok kez karmakarışık bir kalabalıkla çevrili;
Yükselen gürültüde-müzikten, danstan,

Ve tekdüze sözlerden- sanki
 Bir düş içindenmiş gibi geçtiği zaman
 Önümden cansız insan görüntüleri
 Ve maskeler nezaketle tutturulan (Lermontov, 2019, s. 43)

Genç şair, nezaketle tutturulan maskelerden oluşan bu topluma ne kadar ayak uydurmaya çalışsa da başarılı olamaz. Yaşanan mekân ile etkileşim bireyseldir. Bu nedenle mekâna yüklenen anlam; zamana, duruma ve kişilere göre değişir (Solak, 2017, s. 13-37). Lermontov'un Peterburg ile olan bireysel etkileşimi ise oldukça dramatiktir. Bir aldanişta olduğunun farkındadır ve bu kent yaşamı içinde kendine geldiğinde *Çok Kez Karmakarışık ve Kalabalıklı Çevrili* şiirinde acı ve öfkeye bulanmış dizeler kaleme alır:

Uyanıp aldaniştan, kendime geldiğimde
 Ve gürültüsü kalabalığın ürkütüp öteye
 Kaçırduğunda benim çağrısız konuk hayalimi;
 Ah! Nasıl bozmak istiyorum onların şenliğini!
 Ve küstahça fırlatmak yüzlerine
 Acıya ve öfkeye bulanmış demirden bir şiiri.
 (Lermontov, 2019, s. 43-44)

Peterburg Öyküleri ile Gogol

1809 yılında Ukrayna'da dünyaya gelen Nikolay Gogol'un Peterburg yolculuğu, 1828 yılında liseden mezun olduktan sonra başkentte hayata atılma arzusu ile başlar. Başlangıçta büyük hayallerle geldiği görkemli başkent, kısa süre sonra Gogol'de derin bir hayal kırıklığı yaratır. Peterburg sokaklarında dolaşan Gogol, kentin Moskova'ya ve diğer Avrupa başkentlerine benzemediğini, ulusal bir karaktere sahip olmadığını düşünür. Ona göre kentte yaşayan yabancılar, yabancıya benzemezler, yabancılaşmış Ruslar ise ne kendilerine ne de yabancılar benzerler (Stepanov, 1961, s. 82). Gogol hayallerini süsleyen Peterburg'u tüm hayallerinin aksine sessizliğin hükmündeki bir kent olarak görür. Peterburg, genç Gogol'un hayallerini sadece görkemli yaşantısı ile değil geleceğinin biçimleneceği mekân olarak da heyecanlandırır. Nüfuzlu bir iş bulacağını umarak geldiği bu kentte ancak sıradan bir memur olarak iş bulabilir ve kısa süre sonra hayallerinin yıkıntıları arasında yeni bir hayale tutunarak edebiyat dünyasına adım atmaya karar verir. Gogol'un Peterburg'a geliş amacı ve memurluk yılları daha

sonra kaleme alacağı Peterburg öykülerinin biçimlenmesinde önemli rol oynar. Yazarın Peterburg öykülerinde çalışmamızın başında açıkladığımız araştırmacı Antsiferov'un sözünü ettiği Peterburg'a dair edebi söylemlerden, birinci söylem baskın bir biçimde karşımıza çıkar. Bürokratik bir kent olarak Peterburg, Gogol'un yaratıcılığında tıpkı Puşkin'in *Bakır Atlı*'sında olduğu gibi küçük, sıradan insanların varoluş mücadelesinin karanlık, duyarsız mekânı olur. Ancak yazarın bu küçük insanlara olan yaklaşımı Puşkin'den farklılık gösterir.

Gogol, Peterburg'un adeta sembollerinden biri olan *Neva Bulvarı'nda* (*Невский проспект*) başlayan ve aynı adı taşıyan öyküsüne "Neva Bulvarı'ndan güzel bir yer yoktur" cümleleriyle başlar ve Dostoyevski'nin Peterburg'da geçen öykülerinin de önemli mekânlarından biri olan bulvarı betimlemeye "Nasıl da pırlıl pırlıl parlar, başkentimizin bu alımlı, fattan dilberi" sözleriyle devam eder. Öykünün sonunda yazarın Neva Bulvarı'nı neden fattan bir dilbere benzettiği anlaşılır. Neva Bulvarı, tüm gösterişi ve parıldayan ışıkları ile sadece bir aldatmacadır. Her şeyin parlak ışıklarla aydınlatıldığı bu bulvar, aslında bambaşka dünyaların, arzuların, hayallerin saklandığı bir perde, aslın suretle, hayalin gerçeğe birbirine karıştığı ve genç ressam Piskarev'i yutan sahte bir dünyadır. Öykünün bir diğer kanadında ise teğmen Pirogov ile temsil edilen gerçeklik vardır. Pirogov, Piskarev'den farklı olarak tıpkı Neva Bulvarının ışıltılı ama sahte yaşamı gibi kendini dünyevi hazlara kaptırılmış bir yaşam sürdürmektedir ve hayatta kalan, günlük hazlarla yaşamına devam eden odur. Tıpkı içinde yüzlerce insanın acısını, sevincini, hayallerini, arzularını barındıran Peterburg'un Neva Bulvarı gibi. Yazarın *Burun* (*Нос*) adlı öyküsünde Piskarev'in yaşamına son verdiği Peterburg kentinin ışıklı bulvarı yerini binbaşı ve 8.dereceden memur Kovalev'in kaybolan burnunun 3.dereceden bir memur olarak Peterburg sokaklarında dolaşması gibi komik öğeler içeren yeni bir hikâyenin mekânı olarak Peterburg sokaklarına bırakır. Bu öyküde memur Kovalev'in burunsuz sosyete içine çıkamayacağı için derin bir üzüntüye kapılması temasıyla Gogol, unvanların, dış görünüşün, nesnelere hâkimiyetindeki Peterburg yaşamına yönelik hicvini güldürü biçiminde ortaya koyar.

Yazarın nesnelere, unvanların hâkimiyetindeki Peterburg yaşamına yönelik eleştirel eserleri arasında en trajik yeri *Bir Delinin Anı Defteri* (*Записки сумасшедшего*) adlı eser tutar. Bu öykü, düşük rütbeli bir memur olan Poprişçin'in gerçek yaşamdan kopmuş, hayal ve sanrılarla dolu, kendi yazdığı kaderinin öyküsüdür. Kahraman, Peterburg bürokrasinin ona sunduğu yaşamda âşık olduğu Sofi'ye kavuşamayacağını, yüksek bir rütbeye sahip olmadan insan yerine konulmayacağını bildiğinden, kendisini İspanya

kralı olarak ilan ederek, farklı bir gerçeklikte yaşamaya başlar. Ancak Poprişçin'in bu farklı dünya arayışı, onun için çok daha trajik bir sonu beraberinde getirir ve yaşamı akıl hastanesinde "Anacığım kurtar bu perişan oğlunu! ... Ona bu dünyada yer yok! Her yerden kovup kovuyorlar onu" (Gogol, 2010, s. 208) yakarılarıyla son bulur. Poprişçin'in ait olmadığı Peterburg yaşamından daha doğru bir ifade ile dünyadan kaçma isteğinin en dramatik ifadesi ise "*bana şimşek gibi hızlı atlar koşulu bir troyka verin*" sözlerinde hissedilir. Gitmek istemektedir Poprişçin, hiçbir atlasta yeri olmayan başka bir âleme gitmek! Ne var ki Poprişçin'in gitmek istediği o başka âleme Gogol'ün *Palto (Шинель)* adlı öyküsünün kahramanı Akaki Akakiyeviç Başmaçkin gidecektir. Bu eserde Peterburg, yine kahramanın sesini duymayan, donuk ve duyarsız bir nesne biçiminde karşımıza çıkar. Başmaçkin, toplumsal çelişkiler kenti Peterburg'da evrak temize çeken ve yaptığı işten başka hiçbir amacı olmayan bir memur olarak yaşamaktadır. Yaşamı ancak tüm bakışların üzerine dikilmesine neden olan eski paltosunun yerine yenisini almak zorunda kalmasıyla yeni bir anlam kazanır. Ne var ki Başmaçkin, elde etmek için açlığa dahi katlandığı paltosunu çaldırır, böylece yaşamına anlam veren ülküsünü de yitirir. Donuk ve duyarsız Peterburg'un bürokratik zincirinde sesini duyuramayan Başmaçkin, bir hayalet olarak kavuşabilir ülküsüne.

Yüzyılın ilk yarısında Peterburg kentinin edebi eserlerin başlıca konularından biri haline gelmesinde Gogol'ün Peterburg öyküleri önemli bir yer tutar. Zira yazar kentin çelişkilerini sıra dışı bir güçle yansıtır. Nitekim Türkan Olcay, *Doğalcı Okul* adlı eserinde Peterburg'un çelişkili yapısını ve yarattığı hayal kırıklığını şu sözlerle açıklar: "Tarihsel gelişmenin simgesi sayılan Peterburg, yapısı itibarıyla çağın toplumsal çelişkilerini kucaklamış, hızlı gelişmesiyle ve nüfusunun yaşam biçimiyle ülkenin geleceği konusunun açıkça ortaya konulmasını, bu geleceğe yönelik romantik ve iyimser hayallerin dağılmasını sağlamıştır" (Olcay, 2003, s. 128).

Peterburg'a yönelik iyimser hayallerin dağıldığı bu dönemde Peterburg'a özgü kentsel yaşam, *Peterburg Fizyolojisi (Физиология Петербурга)* başlıklı almanakta kaleme alınan çeşitli eserlerle irdelenir. Bu eserlerden Yakov Butkov'un *Peterburg Tepeleri (Петербургские вершины)* başlıklı çalışması Peterburg'a özgü toplumsal yaşamın dikey kesitini vermesi bakımından önemlidir. Butkov, yaşanan katlara göre Peterburg'u ve nüfusunu üçe ayırır. Binaların üst katları ve çatı arası, tepeler olarak adlandırılır. Burada yoksul memurlar, üniversite öğrencileri ve proletarya yaşamaktadır. Sosyete sınıfının yaşadığı yer ise orta katlardır. Butkov'un giriş ve ilk katları ifade etmek için kullandığı aşağı katlarda iş sahibi ya da girişimciler yaşar (Olcay, 2003, s. 134). Butkov'un sunduğu bu Peterburg dikey kesiti, Dostoyevski'de yerini bambaşka bir kesite bırakacaktır.

Dostoyevski'nin Vazgeçilmezi

1821 yılında Moskova'da dünyaya gelen Fyodor Dostoyevski 1837 yılında henüz 16 yaşında bir delikanlı iken ayak basar Peterburg'a ve bu kente yüklediği anlam, yeni yaşamına dair hayallerinin mekânı olarak derinleşir. Bu bağlamda Dostoyevski'nin 1837 yılında Peterburg'a gelişi, yaşamında bir kırılma anı olarak kabul edilmelidir. Annesini yitirmiş, çok sevdiği şair Puşkin'in ölüm haberini almış, babasının isteği ile askeri mühendislik okuluna yazılmak üzere yola çıkmıştır Dostoyevski. Bu anlamda Peterburg, ruhunda değişimin heyecanını, içinde gizli tutkuların sarsıntısını duyumsayan genç Dostoyevski'nin yeni yaşamının eşiğidir. Dostoyevski'nin yeni yaşamının eşiği olan Peterburg'a gelmesini sağlayan askeri mühendislik okulu ise yaşamının ilk hapishanesi olur. Abisi ile askeri mühendislik okuluna girmek için geldiği bu kentte abisinin okula alınmaması ile yalnız kalır. Yabancı bir şehirde tek başına dolaşan genç bir hayalperesttir Dostoyevski Peterburg'da. Mühendislik okulu bu genç hayalperestin fiziki kafesi olur, oysa ruhu; hayallerinin peşinde başka bir dünyada yaşamaktadır. Ancak bu başka dünyanın mekânı da yine vazgeçilmezi olan Peterburg'dur. Hayallerinin peşinden koşmak için ilk hapishanesi olan askeri mühendislik görevinden istifa etmek istediğinde en güçlü bahanesi de Peterburg'dan başka bir yere gönderilmesi olur. Nitekim Dostoyevski abisine yazdığı 30 Eylül 1844 tarihli mektubunda "En önemlisi de beni başka bir yere görevlendirmek istediler, lütfen sen söyle Peterburg olmadan ben nasıl yaşarım? Neresi bana uygun bir yer olur? Beni anlıyor musun?" (Dostoyevski, 2014, s. 28) sözleriyle Peterburg'dan başka bir yerde yaşayamayacağını tutkulu bir biçimde ifade eder.

Dostoyevski için Peterburg, yaşadığı, düşündüğü ve düşlediği yer olarak bir kent olmanın çok ötesindedir. Peterburg, Dostoyevski'nin gençliğinin, bir yazar olarak doğuşunun kenti, baş döndürücü başarılarının, trajik deneyimlerinin ve kayıplarının mekânı (Biron, 1995, s. 5) ülkesinin gelişiminin simgesidir. Dostoyevski *Peterburg Yıllıkları* (*Peterburskaya letopis*) başlıklı çalışmasında Peterburg'u dönemin düşünce hareketleri içinde tartışılan modernleşme ve yozlaşma olguları ekseninde ele alır ve Peterburg'u her adımda çağdaşlığın hissedildiği, karmaşık gibi görünse de yaşam ve hareketin hâkim olduğu bir kent olarak tanımlar. Ona göre Peterburg, Rusya'nın hem kalbi hem aklıdır. Dostoyevski, Peterburg'un kuruluşundan beri kuruluş sürecinin tozu içinde olduğunu belirterek, kentin hala kurulmakta, tamamlanmakta olduğunu söyler ve Peterburg'un tozları olarak sembolleştirdiği kuruluş süreci ile Petro düşüncelerini özdeşleştirir. Bu bağlamda Dostoyevski için Petro, Rusya'yı çağdaşlık yoluna sokmuş ve onun açtığı yoldan Rusya tozları içinde de olsa gelişimini sürdürmektedir. Böylece

Dostoyevski; sanayi, bilim, teknik, edebiyat gibi toplumsal yaşamın temelini oluşturan tüm olguların başlangıcını Peterburg ile özdeşleştirir ve bu yeni yaşam hakkında düşünmek istemeyenlerin bile onun büyüüne kapıldığını savunur (Dostoyevski, 1983, s. 61-62). Ne var ki Dostoyevski, çağdaşlığın simgesi olarak tanımladığı Peterburg'u bütünsel bir ülküleştirmeye gitmez, aksine kentsel yaşamın yarattığı toplumsal çelişkiler ve eşitsizlik, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında açıklayacağımız üzere Dostoyevski'nin Peterburg'a yaklaşımının ve eserlerinin ana izleklerinden biri olarak varlığını sürdürecektir.

Dostoyevski'nin yaratıcılığı Peterburg'la ayrılmaz bir bağa sahiptir, Peterburg sadece Dostoyevski eserlerinin olay örgülerini oluşturan bir fon değil, yazarın pek çok düşüncesi ile doğrudan bağlantılı derin anlamlar da içeren bir kenttir. Yazarın özellikle erken dönem yaratıcılığı Peterburg dışında, Peterburg'un fantastik, saydam atmosferi olmadan düşünülemez. Ancak tüm bunların dışında Peterburg'un Dostoyevski için çok daha önemli bir anlamı vardır. Akademisyen İgor Yevlampiyev'e göre Dostoyevski'yi Peterburg'un yarattığını söylemek mümkündür. Zira Peterburg, Dostoyevski'nin dünya görüşünün oluşmasında en etkin faktörlerden biridir ve yazarın bundan sonraki tüm yaratıcılığında bu dünya görüşü ifade bulur (Yevlampiyev, 2010, s. 225-233). Yazar Yuri Rakov da Yevlampiyev ile benzer bakış açısına sahiptir ve Dostoyevski'nin eserlerinde Peterburg'un sadece olayların cereyan ettiği bir fon olmadığını, kahramanların yazgısına müdahil olan bir üst kahraman olarak işlev gördüğünü belirtir (Rakov, 2002, s. 81).

Rakov'un üst kahraman olarak tanımladığı Peterburg, Dostoyevski'nin 1846 yılında yayınlanan ilk eseri olan *İnsancıklar*'da (*Бедные люди*) serçelerin yaşamadığı evlerin, bir ayakkabı fırçası kadar değer verilmeyen küçük insanların trajik yaşamlarının mekânı olarak karşımıza çıkar. Butkov'un Peterburg kesitleri Dostoyevski'nin *İnsancıklar*'da yer alan Peterburg'unda yerini sadece yoksulların oturduğu bir binanın betimine bırakır.

Üst katlara orta halli, geniş, oldukça temiz, maun taklidi tırabzanlı, demir bir merdivenle çıkılıyor. Hizmetçilerin kullandığı kapının durumunu ne siz sorun, ne de ben söyleyeyim... döne döne çıkan, rutubetli, pis, basamakları kırık dökük bir merdiveni var. Duvarları o kadar yağlı ki, dokununca insanın eli yapışıyor. Merdiven başlarında sandıklar, sandalyeler, kırık dökük dolaplar. Eski püskü bez parçaları asılıdır çivilere, pencerelerde cam yoktur. Her katta kapıların önünde içi pis su, çöp dolu leğenler vardır. Anlayacağınız pislikten geçilmez. (Dostoyevski, 2010, s. 24)

Butkov'un sınıflara göre ayırdığı kesitler, Dostoyevski'de alt sınıfın altları olarak derinleşir. Memur Gorşkov ailesi en alt sınıfın temsilcisi olarak en dikkat çekici ögedir. "Öteki odalardan ayrı bir yerde, ta uçtaki odada" otururlar. "Bölmeyle ayrılmış küçük bir odaları vardır". Bu aile aracılığıyla çocukların dahi gülmediği, konuşmadığı Peterburg yoksulluğunun en trajik biçimi betimlenir. Eserin küçük insanı, memur Devuşkin, Peterburg'un toplumsal adaletsizlikle simgelenen düalist yapısını Fontanka kanalı ve Gorohovaya sokağına yaptığı gezi ile betimler. Fontanka kanalında Peterburg kara bulutlarla kaplı bir gökyüzü altında koşuşturmakta olan bir kalabalıkla betimlenir. Yoksulluğun Peterburg'unda kara bulutlar, ıslaklık, kir, is ve sis imgeleri göze çarpar. Peterburg'un Gorohova Sokağı ise bu çelişkiler kentinin tek tarafını aydınlatan bir simge gibi ışıl ışıl vitrinleri ile bir hayal dünyası buğusunda aktarılır.

Ancak tüm adaletsizliğine, toplumsal çelişkilerine rağmen Devuşkin'in ekselanslarının önünde düşmesinin düştüğü sahnede ekselanslarının elini sıkmasından sonra yeniden hayat bulduğunda "yaşamak ne güzel şey Varvaracığım! Hele Peterburg'da daha bir başka" (Dostoyevski, 2010, s.138) sözlerinde tıpkı Dostoyevski gibi kahramanının da her şeye rağmen Peterburg'dan vazgeçemez oluşu görülür. Peterburg, Dostoyevski için olduğu gibidir Devuşkin için de: her şeye rağmen yaşamaya değer mekânıdır. Bu eserde Peterburg; bir tarafta yoksulluğun, adaletsizliğin ve toplumsal eşitsizliğin hükmündeki karanlık, diğer taraftan bu karanlıkla mücadeledeki varoluş ışığıdır. "Yaşamın kabalığına karşı duyguların şiirselliği" (Fridlender, 1964, s.59) maneviyat mücadelesinin aydınlığıdır. Zira Devuşkin için önemli olan insandır, Peterburg'un insanları nesnelere dünyasına mahkûm eden, insanı nesnelere, unvanlarla var kılan yaşamı değildir. Bu çerçevede kahramanın tek dostu, kızı, sevgilisi, yaşam amacı Varenka'nın tüccar Bıkov'la giderken duyduğu hüznü ve "Bay Bıkov neyinize gerekli sizin anacığım? Birdenbire nasıl kapılıverdiniz ona böyle? Fistolar aldı diye mi! Fistonun değeri nedir ki? ... Değersiz şeydir fisto anacığım! Burada söz konusu olan bir insanın hayatıdır yavrum, bez parçaları değil" (Dostoyevski, 2010, s.156) sözleri nesnelere dünyasının hükmüne karşı bir başkaldırıdır adeta.

Yazarın ikinci eseri olan *Öteki*'nde (*Двойник*) ise Peterburg, Golyadkin'in kupa arabası ile dolaştığı Neva caddesinin görkeminden karlı, puslu Kasım günlerinin solukluğu ile kahramanın bölünme sürecinin yaşandığı mekân haline gelir. Peterburg Kasımlarının her çeşit özelliğini taşıyan korkunç bir gecede, Klara Olsufyevna'nın doğum günü partisi için gittiği davete alınmadığında başlayan bölünme sürecinde Peterburg adeta Golyadkin'in yarattığı düşmanlarından biri olarak bu sürecin başlıca aktörlerinden biri olur:

Her ne kadar karlı, yağmurlu, adı bilinmedik daha bir sürü belasıyla kasım gecelerinin Peterburg fırtınası, karşılaştığı şanslılıklar yüzünden zaten ölmüş olan Bay Golyadkin'in üzerine saldırıp soluk almasına izin vermezken, önünü görmesine engel olurken, iliklerine kadar işlerken, koşmasını zorlaştırırken, son umutlarını da yok ederken, inadına, onun düşmanlarıyla birlik olduğunu belli ederken, onun bu gününü ve gecesini zehir etmek niyetinde olduğunu anlatırken, her yandan acımasızca üzerine saldırırken... Bütün bunlara karşın Bay Golyadkin kaderin bu darbesini umursamıyordu. (Dostoyevski, 2009, s. 55)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı üzere Dostoyevski için kent, bireyüstü bir varlık işlevi görür. İnsana özgü çeşitli davranış ve sıfatlar Peterburg için kullanılan metaforlarda açıkça hissedilir. Ne var ki *Öteki*'nin kahramanı Golyadkin, ne bireyüstü Peterburg ile ne de onun sakinleri ile uzlaşamaz. *İnsancıklar*'daki manevi öğelerin gücüne rağmen *Öteki*'nde maneviyatın yitirildiği göze çarpar. Golyadkin, Peterburg'un karşı yakasına, zenginlik ve lüks kenti olan, para ve unvanların hâkimiyetindeki yakasına geçmek ister. Sosyolog Georg Simmel'in vurguladığı üzere kentsel yaşam para ekonomisinin yuvasıdır. İnsanlar arasındaki bütün samimi, duygusal ilişkilerin bireyselliklerinden kaynaklanması gerekirken kentsel yaşamın rasyonel ilişkilerinde insan hesaba bir sayı gibi, kendi içinde birbirinden farksız bir unsur gibi katılır. Zira burada ilgilenilen yalnızca nesnel, ölçülebilir başarıdır (Simmel, 1996, s. 81-89). Nitekim Golyadkin bu başarı yoluna cüzdanındaki banknotları fazla görünmeleri için bozdurarak ve Peterburg zenginliğinin simgelerinden biri olan şık bir kupa arabasına binerek başlar ancak başarısız olur. Dostoyevski'nin erken dönem yaratıcılığında Peterburg'da geçen bir diğer öyküsü *Beyaz Geceler*'de (*Белые ночи*) Peterburg, genç yazarın kahramanlarının varoluş mücadelesinde yeni bir aşama olarak yalnızlık ve yabancılaşma ile karakterize olan hayalperestliğin kenti olarak karşımıza çıkar. Uzunca bir süredir Peterburg'da yaşayan ancak tek bir dost bile edinememiş yalnız hayalperestinin yaşamının dört günlük bir kesiti anlatılır öyküde. Bu dört güne eşlik edenlerden biri beyaz geceleri ile Peterburg, diğeri ise Nastenka olur. Bu anlamda hayalperest kahramanın Nastenka'ya kadar tek arkadaşı, canlı kılıp sohbet ettiği, içini açtığı Peterburg'dur. "Mekân salt meta olarak değerlendirildiğinde donuk ve ruhsuzdur. Mekâna insani ruhun sinmesi ancak karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak gerçekleşebilir. Dolayısıyla insani olandan yalıtılmış bir mekân tasavvur etmek mümkün değildir" (Karaş, 2019, s.15-40). Karaş'ın bu açıklamalarından yola çıkıldığında *Beyaz Geceler*'de Peterburg, hayalperestinin tüm arzusuna rağmen ona cevap vermeyen donuk ve ruhsuz bir kenttir. Bu donuk ve ruhsuz kent karşısında *Beyaz Geceler*'in kahramanına

da hayalperestliğin teorisini yazmak düşer. Kaplumbağaya benzeyen hayalperestlerin Peterburg'daki mekânı ise köşelerdir.

Peterburg'da oldukça tuhaf köşeler vardır. Bu yerleri sanki bütün Peterburg insanlarını aydınlatan güneş değil de, özellikle bu köşeler için ısmarlanmış ve her şeyi farklı, kendine özgü bir ışıkla aydınlatan başka, yeni bir güneş aydınlatmaktadır. Bu köşelerde sanki bambaşka bir hayat yaşanır, yakınımızda kaynaşana benzemeyen, bizde, bizim ciddi, çok ciddi zamanımızda değil de, bir varmış bir yokmuşlar da olabilecek türden bir yaşam... (Dostoyevski, 2009b, s. 44)

Beyaz Geceler'in hayalperest kahramanının yalnızlık mekânı olan Peterburg, Dostoyevski'nin *Ev Sahibesi (Хозяйка)* adlı eserinin kahramanı Ordinov için de aynı işlevi görür. Ancak Ordinov'u hayalperest kahramandan ayıran çok önemli bir fark vardır. Hayalperest kahraman Ordinov'dan farklı olarak Peterburg ile Peterburg'u oluşturan sokaklar, caddeler hatta evlerle platonik bir ilişki içerisinde. Her ne kadar çevresini kuşatanlar onun farkında olmasa da o, kenti oluşturan canlı cansız tüm varlıklarla bir bütün olmaya çalışmakta, yalnızlığını paylaşmaya çabalamaktadır. Oysa Ordinov, kendisini bilim tutkusuna kaptırmış biri olarak Peterburg'la bir ilişki içerisinde değildir. Tüm dünyadan kopmuş olduğu gibi içinde yaşadığı kentle de organik bir ilişki kurmamaktadır. Ordinov'un Peterburg ve sakinleri ile olan bu iletişimsizliği, ev aramak için yola çıktığı bir günde tıpkı yazgısı gibi değişir. Bir anda kenti farklı duyumsamaya, duyarsızlaştığı ancak onu çevreleyen her şeyin fizyolojisini incelemeye başlar. Ordinov, bu gece ilk defa kendisini bir hücreye hapsederek yaşadığı için yazıklanır. Ancak Ordinov'un değişen duyguları ve Peterburg'la olan yoğun, ani etkileşimi onu yorgun düşürür:

O vakte dek bilmediği yeni izlenimlerin akınından, hastalıklı halinden ilk kez kurtulmaktan mutlu olup hayatın ışığı, parıltısı, koşuşturmasıyla, yanından uçup geçen kalabalığın alaca bulacası ve gürültüsüyle, hareketlilikten sersemleyip başı dönerek düşüveren bir hasta gibi yorgun düştü. (Dostoyevski, 2011, s. 89)

Oysa Peterburg da tıpkı Ordinov gibi değişkendir hatta Vera Biron'un sözleriyle tüm özgünlüğü de değişkenliğindedir:

Peterburg'un özgünlüğü, canlılığı değişkenliğindedir; kâh tanıdık, yakın, kâh yabancı, sıra dışıdır. Kaprislidir Peterburg; anında değiştirir ruh halini. Güneşe bağlı bir gündöndü gibi aydınlık, bulutsuz, parlak veya karanlık, asık suratlı ve yabancılaşmıştır. Tüm canlılar gibi Peterburg da zamanın ilerleyişinin yaşlanma, yorgunluk ve halsizlik gibi belirtilerine maruz kalır. (Biron, 1991, s. 5)

Ordinov, tıpkı Peterburg gibi değişen duygu ve düşünceleri arasında kalabalığın zihninde yarattığı yorgunlukla farkında olmadan kentin merkezden uzak bir köşesine gelir ve artık Peterburg; koşuşturan, yorgun, asık yüzlü ve Ordinov'a göre "yabancı, kaygılı ve düşünceli" insanların dünyasından fantastik bir dünyanın mekânı haline gelir. Ne var ki Ordinov, bu fantastik dünyadan da atılacak, Peterburg'un arka sokaklarındaki yalnızlığına geri dönecektir.

Dostoyevski'nin erken dönem yaratıcılığında kahramanların yazgılarının Peterburg'da biçimlendiği eserleri arasında en trajik öyküsü *Yufka Yürekli*'dir (*Слабое сердце*). Bu öyküyü trajik kılan başlıca özellik; eserin ana kahramanı Vasya Şumkov'un hem Peterburg'un küçük insanlarından olması hem de Dostoyevski'nin Peterburg'a özgü bir karabasan olarak tanımladığı hayalperestliğin radikal bir biçimde hâkimiyetine girmiş olmasıdır. Öyle ki bu iki özelliğin birlikteliği Vasya Şumkov'un yaşamını minnettarlıktan yok olmasına dek varacak bir trajediye dönüştürürken, Peterburg, sevdiği kıza şapka aldığı ışıltılı dükkânları ile tüm varlığıyla bu yok oluşa sahne olur. Zira Peterburg'un duyarsızlığında bozkırda yetişmeyen çiçek gibidir hayal. Oysa Vasya Şumkov sadece kendisinin değil, tüm insanlığın mutluluğu hayaline kaptırmıştır kendisini, böylece de yok oluş kaçınılmaz sonudur.

Sonuç

Varoluşu anlamlandıran mekânın boyutlarından biri olarak Peterburg kenti, Çar I.Petro'nun Rusya'nın modernleşmesi yolunda attığı önemli adımlardan birini simgeler. Ne var ki bu modernlik simgesi kent, 19.yüzyılın ilk yarısında modernleşme sürecinin yarattığı toplumsal ekonomik çelişkilerin aynası haline gelir ve toplumsal yaşamla ayrılmaz bir bağa sahip olan Rus edebiyatında da geniş yer bulur. Çalışmamız kapsamında ilk olarak Puşkin'in *Bakır Atlı* adlı eserinin kahramanı Yevgeni'nin hayallerini yıkan sel felaketi ile karşımıza çıkan Peterburg, Onegin'in sosyete yaşamının mekânı olarak bambaşka bir yüzü ile gözler önüne serilir. Lermontov için Peterburg uzlaşmadığı Rus

gerçekliğini ifade eder. Genç şair için Peterburg bir tarafta küçük, zavallı insanların yaşam mücadelesinin mekânı, diğer taraftan yüksek sosyetenin, toplumun asalak tabakasının tüm ahlaksızlıklarının dış edim ve parlaklık maskesi altında gizlendiği bir maskeli balo kentidir. Gogol'un eserlerinde Peterburg, küçük, sıradan insanların varoluş mücadelesinin karanlık, duyarsız mekânı olur. *Neva Bulvarı, Burun, Bir Delinin Anı Defteri, Palto* gibi öykülerinin kahramanları çelişkiler kenti Peterburg'da hayata tutunmaya çalışan küçük insanlar olarak karşımıza çıkarlar. Ne var ki bu kentte ideallerine kavuşmalarına olanak yoktur. Nitekim *Palto*'nun kahramanı Başmaçkin, donuk ve duyarsız Peterburg'un bürokratik zincirinde ancak bir hayalet olarak ilgi çekebilir

Dostoyevski'nin erken dönem yaşamı ve yaratıcılığı bağlamında Peterburg, hem yazarın hem de kahramanlarının varoluş mücadelesinin mekânı olarak varlık gösterir. Dostoyevski'nin Peterburg dışında yaşayamayacağını düşündüğü bu kentte kendi hayallerini gerçekleştirmeye çalışırken verdiği varoluş mücadelesini kahramanları da verir. Devuşkin, bu varoluş mücadelesinin ilk kahramanı olarak kentin tüm adaletsizliğine, toplumsal çelişkilerine rağmen manevi işığa tutunur. Golyadkin zıtlıklar kentinde karşı yakaya geçmek isterken aklını yitirir, *Beyaz Gece*'in hayalperest kahramanı tüm çabasına rağmen ne Peterburg'la ne de Peterburg yaşamıyla bütünleşebilir, Ev Sahibesi'nin Ordinov'u hayalperest kahramanın bir sonraki evresi olarak zaten bir bağ kuramamaktadır ne kentle ne de sakinleriyle. Yufka Yürekli Vasya Şumkov ise Dostoyevski'nin erken dönem yaratıcılığının donuk, duyarsız Peterburg'unun en trajik kahramanı olarak yitip gider bu kentte. Sonuç olarak kent ve insan etkileşimi bağlamında 19.yüzyılın ilk yarısı çerçevesinde Rus edebiyatında Peterburg görüldüğü üzere bürokratik, soğuk, duyarsız bir kent olarak küçük insanların yaşam mücadelesinin mekânı, hayalperestlerin sığındığı köşeler ve bunların tam karşısında yer alan unvanların, rütbelerin, paranın, nesnelere hükümünde olan sosyete yaşamı ile karakterize olan çelişkiler kentidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Alver, K. (2008). *Mekân Tartışmaları ve Değişen Mekân Algısı*. Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Hece Dergisi, s. 557-571.
- Alver, K. (2017). *Kent imgesi*, Kent Sosyolojisi, İstanbul: Çizgi Kitabevi, s. 11-35.
- Antsiferov, N. P. (2014). Radost jizni bıyloy. Problemy urbanizma v russkoy hudojestvennoy literature, Novosibirsk: İzdatelstvo Svinin i sıynovya.
- Biron, V. (1991). *Peterburg Dostoyevskogo gravürü nadereve Nikolaya Kofanova*, Leningrad: Tovarişestvosveça.
- Dostoyevski, F. (2011). Sürgün Öncesi Öyküler, Ev Sahibesi, (Sabri Gürses Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Dostoyevski, F. (1983). *Peterburgskaya letopis*. F.Dostoyevski. İskaniya i razmıışleniya, Moskva: İzd. Sovetskaya Rossiya.
- Dostoyevski, F. (2009a) Öteki, (Ergin Altay Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dostoyevski, F. (2009b). Beyaz Geceler, (Sabri Gürses Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Dostoyevski, F. (2010). İnsancıklar, (Ergin Altay Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dostoyevski, F. (2014). Dostoyevski Mektuplar, (Hüseyin Kandemir Haz. ve Çev.), Konya, Çizgi Kitabevi.
- Fridlender, G. (1964). Realizm Dostoyevskogo, Moskva, İzdatelstvo nauka.
- Gogol, N. (2010). Bir Delinin Anı Defteri Palto-Burun- Petersburg Öyküleri ve Fayton, (Mazlum Beyhan Çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karakaş, M. (2019). "Kent, Mekân ve Toplum: Mekân Sosyolojisine Giriş", Kent, Mekân ve Toplum, İstanbul, Tezkire Yayıncılık, s. 15-40.
- Kuleşov, V. (2000). Puşkin Yaşamı ve Sanatı, (Birsen Karaca Çev.), İstanbul: Multilinguel Yayınları.
- Lermontov, M. Y. (2002). Polnoye sobraniye soçineni v desyati tomah, Tom Sedmoy, Pisma, Moskva: İzd. Voskresenya.
- Lermontov, M. Y. (2020). Özgürlüğün Son Oğlu Poemalar, (Kayhan Yükseler Çev.), İstanbul: YKY Yayınları.
- Lermontov, M. Y. (1945). Prenses Ligovskaya, (Servet Lunel Çev.), Ankara: MEB.
- Lermontov, M. Y. (2019). Hançer- Seçme Şiir ve Manzumeler, (Ataol Behramoğlu Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nekrasov N. (2016). Yüzyıllık sessizlik, (Uğur Büke Çev.), İstanbul: Çeviribilim.
- Nikoleva, M. F. (1956). Mihail Yuryeviç Lermontov Jizn i tvorçestvo, Moskva: Gosudarstv. İzd.
- Olçay, T. (2003). Rus Edebiyatında Doğalcı Okul, İstanbul: İ.Ü. Basım ve Yayın Evi.
- Puşkin, A. (1999). Bakır Atlı, (Azer Yaran Çev.), İstanbul: İyi Şeyler Yayıncılık.
- Puşkin, A. (2006). Seviyordum Sizi Seçme Şiirler, (Ataol Behramoğlu Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A. (2017). Yevgeni Onegin, (Sabri Gürses Çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Rakov, Y. (2002). Peterburg- gorod literaturnıyh geroyev, S. Peterburg: Himizdat.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam. *Kent ve Kültürü Cogito Düşünce Dergisi*, 8, 81-89.
- Solak, S. (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.

- Stepanov, N. (1961). Gogol. Jizn zameçatelnihy lyudey, Moskva: İzd. Molodaya gvardiya.
- Toporov, V. (2003). Peterburgski tekst russkoy literaturiy izbranniye trudi, Peterburg: İzd. İskusstvo.
- Vetlovskaya, V. (2005). "*Peterburg v klassičeskoj russkoy literature*", Peterburg v mirovoykulture, Peterburg: İzd. SPBGU, 64-71.
- Viskovatıy, P. A. (2004). Jizn i tvorçestva M.YU. Lermontova, Moskva: İzdatelstvo Gelios ARV.
- Yerohina, A. A. (2019). *Obraz Peterburga v russkoy literature XIX veka*. Materialıy III Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, Moskva, İzd. Moskovski hudojestvenno- promışlenny institut, s. 246-251.
- Yevlampiyev, İ. (2010). *Peterburg belyh noçey v tvorçestve F. Dostoyevskogo*. Vestnik Leningradskogo universiteta imeni A.S. Puşkina, s. 225-233.
- Yuryeva, O. Y. U. (2012). Tvorçeski put M.YU. Lermontova 1814-1841, İrkutsk: İzd. FGBOU.